

Құлсариева А.Т.¹, Құрманалиева А.Д.², Тунгатова Ұ.А.^{3*}

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,

*e-mail: tua20@mail.ru

ДІНТАНУЛЫҚ БІЛІМНІҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ (Н.А. Рубакин мен Н. Смарт еңбектерін талдау негізінде)

Мақалада шетелдік дінтанушылардың ойтұжырымдамалары, нақты келтірілген мысалдары жайында ақпарат беріледі. Қазақстан тарихы үшін дінтанулық білім өте жас ғылым саласы болғандықтан, осы орайда батыстық ғалымдардың, ресейлік ғалымдардың бір ғасыр бұрынғы жазған ойлары қазіргі таңда қандай өзектілікті білдіруі мүмкін екендігіне сараптама жасалынып, қандай да бір зерттеу нәтижелерін ұсынуға ұмтылыс жасалды. Нақты Н.А. Рубакиннің «Среди книг» деген еңбегі мен Н. Смарттың еңбектеріне талдау жасалды. Мақалада осы еңбектерге талдау жасалынуы арқылы қазіргі кездегі дінтанулық білімнің даму барысын зерттеп жүрген ізденушілерге қандай да бір ұсыныстар көрініс тапты. Қазіргі кезде ғаламтор дамыған заманда виртуалға әлемге тарай қоймаған, Рубакиннің «Среди книг» еңбегінің дінтанулық білімге қатысты жазылған бірден бір еңбек екендігін ескере отырып, сол кітаптың өзіне талдау жасалды.

Дінтанулық білімді діни білімнен ажыратып тұратын басты әдіснамалық негіз: ғылымилық, яғни объективтілік және дүниетанымдық бейтараптылық. Діндер және діни бірлестіктер туралы түсіндірме бергенде дінтанулық білім ғылымилық принципін ұстанып, білім алушының бойында белгілі бір дінге деген бағамдық қатынасты қалыптастырмайды, зайырлылық принципін сақталуын көздейді.

Түйін сөздер: дінтану, дінтанулық білім, дін философиясы, дінтанулық ғылым, діни сана, діни ойлау.

Kulsariyeva A.T.¹, Kurmanaliyeva A.D.², Tungatova U.A.^{3*}

¹Abai Kazakh National Pedagogical University, Kazakhstan, Almaty

²Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,

*e-mail: tua20@mail.ru

Religious education foreign experience (analysis of the works of N.A. Rubakin and N. Smart)

The article discusses the theories and ideas of foreign religious scholars, their importance for the study of domestic religious education is quite a new scientific direction in our country. The article analyzes the religious thought of Western, Russian religious scholars, the relevance of the problems studied in the past century in the context of Kazakhstan's realities, recommended scientific results on this issue based on the analysis "Among the Books" by N.A. Rubakin and N. Smart's works.

In the article, the means of analyzing the work of these scholars are given to one degree or another by directions for researchers in the field of religious education. In the heyday of the virtual world Ruba-kin's work «Among the books» is not yet so widely spread, including his ideas about religious studies as a science.

The main methodological support separating religious knowledge from religious knowledge is ob-jectivity and ideological neutrality. At the time of defining religions and religious associations, adhering to the principles of science, religious education does not attempt to establish any particular opinions about a particular religion, but aims to preserve the principles of secularism.

Key words: religious studies, religious science, religious education, philosophy of religion, religious consciousness, religious thinking.

Кулсариева А.Т.¹, Курманалиева А.Д.², Тунгатова У.А.^{3*}

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Казахстан, г. Алматы

²Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

*e-mail: tua20@mail.ru

Религиоведческое образование: зарубежный опыт (анализ трудов Н.А. Рубакина и Н. Смарта)

В статье рассматриваются теории и идеи зарубежных религиоведов, их важность для изучения отечественного религиоведческого образования, достаточно нового научного направления в нашей стране. Анализируется религиоведческая мысль западных, российских религиоведов, актуальность, исследуемых в прошлом столетии проблем в условиях казахстанских реалий. Научные результаты по данной проблематике основаны на анализе трудов Н.А. Рубакина и Н. Смарта.

Посредством анализа работ данных ученых делается попытка сформировать направления исследований в области религиоведческого образования. В период расцвета виртуального мира труд Рубакина «Среди книг» еще не так широко известен, в том числе и его идеи о религиоведении как науки.

Основная методологическая опора, отделяющая религиоведческое знание от религиозного знания, это объективность и мировоззренческая нейтральность. В момент определения религии и религиоведческих объединений, придерживаясь принципов науки, религиоведческое образование не пытается установить каких-либо особых мнений относительно той или иной религии, а нацелена на сохранение принципов светскости.

Ключевые слова: религиоведение, религиоведческая наука, религиоведческое образование, философия религии, религиозное сознание, религиозное мышление.

Кіріспе

Дінтанулық білім дінді ғылыми позиция мен философияның әр түрлі бағыты тұрғысынан зерттеп, діни бірлестіктермен байланыссыз, бейтарап зерттеуге бағытталған. Дінтанулық білім дінді зерттеу, діни мәдениетті қалыптастыру саласында барлық қоғам мүшелеріне арналған зайырлы білім болып табылады.

Дінтанулық білімді діни білімнен ажыратып тұратын басты әдіснамалық негіз: ғылымилық, яғни объективтілік және дүниетанымдық бейтараптылық. Діндер және діни бірлестіктер туралы түсіндірме бергенде дінтанулық білім ғылымилық принципін ұстанып, білім алушының бойында белгілі бір дінге деген бағамдық қатынасты қалыптастырмайды, зайырлылық принципін сақталуын көздейді.

Дінтанулық білім берудегі басты мақсат мемлекеттің зайырлылығын негізге ала отырып, қазақстандықтардың ұлттық дәстүрге негізделген, салт-дәстүрмен кереғар келмейтін діни санасын қалыптастыруға тұғыр болу. Зайырлылық еліміздің тәуелсіздік алғаннан жариялаған басты принциптерінің бірі.

Қазақстандағы дінтанудың қалыптасуына ресейлік дінтанудың өз ықпалы болды, тағдырын да анықтады деп санаймыз.

Ресейде формалды түрде дінтанудың бастамасын тілдегі сәйкес терминнің пай-

да болуымен (1939, Э. Тайлордың «Алғашқы мәдениет» еңбегінің аудармасына жазған В.К.Никольскийдің алғы сөзінде) және білім беру жүйесінде дінтанудың институционализациясы болған кезеңмен байланыстырылады (1959, МГУ-дің философия факультетінде дін және атеизм тарихы мен теориясы кафедрасының ашылуы – алғашқы ресейлік дінтану кафедрасы) (П. Костылев).

Қазақстан Республикасында дінтану ғылымы, дінтанулық білім дамуына байланысты өте жас ғылым саласы болғанымен, мақалада бірқатар шетелдік ғалымдардың жұмыстарын зерттей келе, жалпы дінтану жайында алғашқылардың бірі болып сөз қозғаған Н.А.Рубакиннің әйгілі «Среди книг» еңбегіне талдау жасалып және қазіргі заманғы батыстық дінтануда өзіндік орны бар, дінтану саласының өкілі ретіндегі Н. Смарт еңбектеріне талдау жасап, салыстырмалы тұрғыдан зерттеу жасалды.

Негізгі бөлім

Негізінен алғанда дінтанудың қалыптасу тарихы батыс ойшылы М. Мюллердің еңбектерінен, дәлірек айтқанда, оқыған дәрістерінен бастау алатындығы бәрімізге аян. Алайда осы орайда ресейлік ғылыми ойшылдардың еңбектері де жоқ емес. Осы мақаланы жазу барысында Н.А.Рубакиннің еңбектеріндегі дінтану

мәселесіне қатысты айтқандарына тоқталып өткенді жөн көріп отырмыз.

Н.А. Рубакиннің дін тарихы, философиясы, социологиясы және психологиясына қатысты көзқарастары ең ірі әрі фундаменталды еңбектерінің бірі «Среди книг» еңбегінде көрініс тапқан.

Еңбекті құрастыру барысында Н.А. Рубакинге көптеген көрнекті орыс ғалымдары, қоғам қайраткерлері көмек көрсеткен, ол туралы автор өзінің еңбегінің кіріспе сөзінде атап өткен. Автор өз жұмысында бірқатар әдебиеттер тізімін ұсынады. Әрбір идеялық бағыт түсіндірмелеуден бұрын соған байланысты өзінің ұсыныстарын білдіреді. Автордың жұмысының екінші томында дінтануға қатысты 850-ге жуық мақалалар мен оқулықтар тізімін береді.

XIX ғасырда орыс тілді кітаптар мен мақалалар жинағы ретінде бірегей тізім болып табылатын кітапқа қосымша ретінде «Иллюстрацияланған діндер тарихы» деген атпен Д.П. Шантепи де ля Соссе құрастырып шығарған тізім берілген. Бұл тізімде әдебиеттер тізімі сала-сала бойынша бөлінген: дін тарихы бойынша жалпылама шолу, діни наным-сенімдердің салыстырмалы зерттеулері, діни сенімдердің шығу тарихы, алғашқы қауымдық халықтардың сенімдеріне жалпылама шолу.

Алғашқы қауымдық адам туралы басты шығарма, жекелеген халықтардың наным сенімдері туралы, Шығыстың, Қытайдың, Жапонияның, Мысырдың, Ассирияның, Вавилонияның, Финикияның және Сирияның діндерінің жалпы шолулары. Бұл қысқаша жинақта христиандық туралы, шіркеулер туралы, сектанттық туралы әдебиеттер қарастырылмаған. Бұл анықтамалық жинақты Б.Н. Трубецкий қайта қарастырып, 1897 жылы «Философия және психология сұрақтары» деген журналдың бірінші номерінде «Діндер тарихының библиографиясына (орыс және шет тілдердегі кітаптарға шолу)» деген тақырыптағы мақаламен басып шығарды. Д.П. Шантепи де ля Соссенің кітабында көрініс тапқан анықтамалық жинаққа қарағанда Рубакиннің еңбегі «Иллюстрацияланған діндер тарихында» көрініс тапқан кітаптар мен мақалалардың санынан бес есеге артық анықтамалық жинақтан тұрды.

Автор өзінің көзқарасынан үстемдік етуші шіркеуге де сектанттыққа да қатысы бар апалогеттік кітаптардың авторылармен діндар ғалымдардың әдебиетін алып тастап өзінің шолуына көбінесе дін туралы ғылыми-сыни әдебиетті кіргізген. Осы еңбектерге баға беру барысында ол: «батыстық-еуропалықпен салыстырғанда

орыс діни-құдайтанулық әдебиет өзінің өте қарапайымдылығымен көп жағдайда мүлдем жұтаңдығымен таңқалдырмай қоймайды» (Рубакин, 1913:237).

Н. Рубакин өзінің шолуынан орыс тіліне аударылған шетелдік әдебиетті бөліп жармаған және де одан бөлек әлі аударылмаған бірақ аударылуға тұрарлықтай бірқатар кітаптарға да сілтеме берген. Әдебиеттерді сараптау барысында Н. Рубакин партиялық көзқарас пен ұстанымнан бас тарту керек деген ұстанымда болғаны және ол ұстанымы оның «партиядан сырт немесе партиядан жоғары» болу керек деген ойынан аңғарылады (Рубакин, 1913).

«Среди книг» еңбегінің бірінші томында «Ең алдымен адамдарды ажыратушы нәрселерге емес оларды біріктіруші нәрселерге қарайық» деген ойды ұстанады. Өз шығармасында ол полемикадан алыс болуды армандаған, себебі көп жағдайда полемика адам баласына тән кез келген эмоцияларына байланысты ақиқатты бұрмалаудың бірден бір ұтымды тәсілі болып келеді деп есептеген. Алайда Рубакин әсіресе дінтану бойынша кітаптарды сараптау барысында әрине полемикадан алыстай алмады. Сол заманғы өзекті мәселе социализмді жақтаушылардың дінге деген қарым-қатынастарын қарастыру барысында «Заманауи шіркеулік ұйымдарды діни сынға алып, барлық ағымдардың социалистері әлеуметтік фактор ретінде христиандыққа тоқталып өтіп діннің кері рөлін баса айтады» деген ойлары да бар (Рубакин, 1913: 290)

Дінтануды сипаттау барысында басшылыққа «әлеуметтік өмірдің ең маңызды факторы экономикалық факт» деген ойды ұстанған (Рубакин, 1913: 239). Автор Лютгенаудың «Жаратылыстанулық және әлеуметтік дін (материалдық тұрғыдан діндер теориясы) СПб. 1908 ж.» атты кітабына сілтеме жасайды.

Н. Рубакин Маркстың «Саяси экономикаға сын» атты еңбегіне жазған алғы сөзін «Қоғам мен оның рухани мәдениеті туралы әдебиетті классификациялауға арналған сәтті схема» ретінде қабылдайтындығын айтады (Рубакин, 1913:233). «Экономикалық фактордың приматын қабылдай отырып, біз жоғары рухани көріністерден бастау алып оның тереңіне қарай үңіліп, оның негізінде түбінде жатқан экономикалық құбылыстарға әлеуметтік өмірдің құбылыстарын топтастырамыз» (Рубакин, 1913:233). Бұл жерде Рубакин дінге деген Маркстық көзқарасты ұстанды деуден аулақпыз. Ол тек қана Маркске сілтеме жасамайды, сонымен қатар П. Лавров пен Н. Михайловскийдің

көзқарастарымен толығымен келіседі. Ол Н.К. Михайловскийдің Иван Грозный туралы кітабының кіріспесіндегі қойылған неліктен және қалайша діни мәселелер адамзатты қинаған және қинауда, неліктен адамзат мәдени тұрғыдан дами түскен сайын діни мәселелер анағұрлым күрделірек және тереңірек бола түседі, адамзатқа дін не үшін қажет және нақты қандай дін деген сұрақтарға жауап іздеуде.

Рубакин «қоғамның діни-шіркеулік жүйесін» зерттеуші ретінде дінтануда әртүрлі кезеңдердің діни жүйелерін, діни догматтарды, культ және шіркеулік ғимараттарды олардың тарихы мен дін философиясына сәйкес бөліп қарастырған. Ғалым ерекше назарды дінді психологиялық, әлеуметтік негіздерінде қарастыруға, ғибадат пен оның ұйымдастырылуына, адамның діни өмір салтының әлеуметтік болмыстың басқа да салаларына: саяси әлеуметтік жүйеге, ағарту ісіне, ғылымға деген қатынасында қарастырады. Оның еңбегінің ең маңызды тарауларының бірі дін философиясы болды (Рубакин, 1913: 293-333). Ол діни сенімдерді зерттеу барысында ерте замандағы нақты ғылыми зерттеулердің салыстырмалы тарихи, психологиялық зерттеулердің беретін көріністерін айқындауға тырысты. Ол «діндер туралы ғылым діни сенімнің, діни сезімнің, діни ұстанымдардың пайда болуының астарында тіршілік иелерінің қандай психологиялық ерекшеліктері жатыр, қандай әлеуметтік алғышарттар осы қабілеттерді үнемі қолдап діни өмірдің, культтің, діни ұйымдар мен шіркеулердің анағұрлым күрделенген түрлерінің пайда болуына әкеп соқтыруда екендігін анық, айқын және нақты анықтауға ұмтылуда» дегенді айтады (Рубакин, 1913:234).

Көнеөсиеттік дінді зерттеуде ғалым Сендерлендтің Інжілдің пайда болуы туралы еңбегіне үлкен мән береді. «Дінтану саласы бойынша ғылыми білімді таратуда талмай еңбек етуші» ретінде Н.М. Никольскийдің зерттеулерін өте жоғары бағалайды. Н.М. Никольский – кеңестік ғылыми дінтанудың көшбасшысы, көптеген інжілдік иудаизм тарихы мен христиандықтың пайда болуы және орыс шіркеу тарихы туралы мақалалар мен кітаптардың авторы.

Н. Рубакин зерттеу үшін орыс православиялық шіркеудің тарихын, оның басты догматтарын, оның мәселелерін бәрінен бұрын Голубинскийдің еңбегі арқылы танысуға ұсыныс айтады. Оның еңбегі туралы Рубакин «Голубинскийдің монументалды еңбегі үлкен ғылыми құндылық болып табылады, ол барлық екіжүзділіктен алыс, шынайы келбетіндегі көне

Русьтың шынайы адал келбетімен таныстырады. Осы жағдайға байланысты өте дарынды да талантты жас ғалымның шығармасы жиырма жылға жуық уақыт баспадан шығарылмай жатты. Ол шіркеу тарихын мемлекет пен қоғам және зиялы қауым тарихына сәйкес жазды» (Рубакин, 1913: 253).

Н. Рубакин Л.Н. Толстойдың, В. Соловьевтың, В. Розановтың, Н. Бердяевтың әулиеәкей Г. Петровтың және тағы басқалардың көзқарастарын егжей-тегжейлі сараптайды және де петерборлық діни-философиялық сана қызметін сипаттайды.

Н. Рубакин Ресейдегі үлкен діни философиялық әдебиеттің жоқтығын қолайсыз саяси жағдайлармен, ауыр қыспақпен түсіндіреді. Орыс атеизмінің өкілдері ретінде ол Д. Писаревты, М. Бакунинды, П. Лавровты, Н. Михайловскийді, Г.В. Плехановты, А. Луначарскийлерді атап өткен. Орыс анархистерінің дінге деген антидіни көзқарастарын талдай Рубакин «ең бейберекет атеизмнің өкілі деп Алисовты» атаған.

Ол әр халықтың діни жүйелерін сараптауды христиандық емес діндерді қарастырудан бастайды, ал кейіннен христиандықты сараптауға көшеді.

Автордың ойынша, Ресей үшін дін саласындағы басты мәселе еркін ойлауды, шіркеуді мемлекеттен, ал мектептерді шіркеуден ажыратуды қамтамасыз ету. Православтық шіркеудің анағұрлым консервативті иерархиялары еркін ойлаудан бас тартатын. Никанор Херсондық епископ «Еркін ойлау дегеніміз абсурд» деп жазған (Рубакин, 1913:258). Оның айтуы бойынша, шіркеу мен мемлекеттің бөлінбеуіне, өзге діндерді қудалауға, православтық шіркеудің жаңартылуына қарсы қалам сілтегендер Валуев, Иоанн Кронштад, Никанор Победоносцев, Л. Тихомиров, ал керісінше діни қудалауға қарсы, діни төзімділікке, заң алдындағы барлық сенімдердің тең екендігі жайлы, орыс шіркеулік жүйенің жаңартылуын қолдап жазғандар И. Аксаков, Д. Мерешковский, В.В. Розанов, Г. Петров, А.Б. Пругавин, Л.Н. Толстой, В. Соловьев, және т.б.

Н. Рубакиннің өзі де еркін ойлауды қолдап бірнеше жинақтар жазған (Рубакин, Ян, 1910). Оның ойынша діни-шіркеулік жүйе және діни сенімдердің тек қана өзінің ұйымы мен тарихы ғана емес, сонымен қатар өзінің философиясына да ие. Ол И. Степанов-Скварцов пен В. Базаровтың аудармасындағы Г.Гегфдингтің «Дін философиясы» атты еңбегіндегі дін философиясы өмірді теориялық-танымдық жағынан

қарастырады деген көзқарасқа сүйенетін. «Дін философиясы» деген термин өз бастауын Аристотельден алып, батыстық еуропалық әдебиетте протестанттық теологтар кеңінен таратты. Н. Рубакин бойынша дін философиясында әр түрлі сенімдердің философиялық мазмұны және де әртүрлі бағыттағы философтардың дін мен шіркеу туралы ойпікірлері көрініс табады.

Еңбекте көрсетілгендей дін философиясына кіріспе ретінде Т. Ахемистің «Дінді салыстырмалы зерттеудің очеркі» шығармасын айта аламыз. Рубакин П. Лавровтың діни-философиялық ойлауға позитивистік тұрғыдан бергісі келген жалпы эволюциялық тұжырымдамаларын жоғары бағалады.

П. Лавровтың көзқарастарына сүйене отырып, Н.А. Рубакин «Дін философиясы» бөлімінде оны үшке бөліп көрсетеді:

1) Дін философиясы

2) Дін психологиясы. Мистицизм, оккультизм. Спиритизм. Теософия.

3) Дін және оның ғылыммен арақатынасы.

Ол діни психологияның әлеуметтік астары да бар. Кеңестік дінтану 60-шы жылдарға дейін дін психологиясын жоққа шығарған, оған негіз осы ғасырдың 30 жылдарында қалыптасқан діни сезімнің болуы мүмкін емес деген идеяда еді.

Оның орыс дінтануы туралы тарихи-библиографиялық еңбегі «Дін және ғылым» деген тараумен аяқталатыны кездейсоқтық емес. Автордың айтуынша сол заманғы ғылыми ойдың негізгі әрі сипаттамалық қасиеті кез келген құбылысты оны дами түсуіне ықпалын тигізуші және де одан ары тереңдей беру барысында кез келген ғажайып адасуларға алып келуі мүмкін.

Ғалымның ойынша сол замандағы діни мистикалық сезім білімі мен ғылым арасындағы қарым-қатынас жөнінде 3 негізгі сұрақты бөліп қарастыруға болады. Барлық жүргізіліп отырған дау-дамайлар осы үш мәселеге тікелей қатысты:

Біріншіден, жалпы білім мен сенім арасындағы қарым-қатынас пен шекараларға байланысты.

Екіншіден, жалпы ғылым мен дін арақатынасына байланысты.

Үшіншіден, ғылым мен шіркеудің шіркеулік ілімге деген қатынасы.

Дреппер, Лекка, Лангелердің оқулықтарына сүйене отырып, Н.А. Рубакиннің ойынша сан түрлі діндердің ортодокстары мен ғылым адамдарының арасындағы «бәсеке әлбетте біріншілердің пайдасына шешілмеді, сол себептен де ортодокстық ілімдердің толығымен жеңілуіне әкеп соқты». Ол адамдарға әлемді

діни дүниетаныммен қатар жаратылыстанулық-ғылыми тұрғыдан тануға мүмкіндік береді деген сеніммен бірқатар кітаптар тізімін ұсынды. Бұл тізімде 200-ге жуық ең озық оқулықтары орын алды. Осы тізім 1912 жылы «Табиғат» журналында «Оқырмандарға өзін-өзі оқытуға арналған хаттарда» көрініс тапты.

Патшалық Ресейдің өкілі Н. Рубакиннің таңдамалы шығармасына шолу жасап, дінтануды ғылыми тұрғыдан түсіндіру үшін батыстың ойшылдарының дін философиясы деп атаған ғылым саласына көп сілтеме жасағандығын аңғарамыз. Сонымен қатар сол тұстағы ресей аумағында батыстық ойшылдардан өзге дінтану саласын зерттеушілер жоқ деп сынап айтқан шығармаларынан да байқаймыз. Ендігі кезекте батыс ойшылдарының көрнекті өкілі Ниниан Смарт туралы тоқталып өтсек.

Ниниан Смарт ХХ ғасырдағы америкалық дінтанудың көрнекті өкілдерінің бірі. Оқытушылық тәжірибесін Смарт Уэль және Йель университеттерінде философия пәнін оқытудан бастайды. 1956 жылдан бастап Смарт Лондон университетінде дін тарихы мен философиясынан сабақ береді. 1961 жылы Бирменгемде теология профессоры қызметін алады, осы уақытта бұл елде теология бойынша ең үлкен бөлім осы жерде болатын. Смарттың есептеуі бойынша, ол уақытта Ұлыбританияда христиандық емес діндерді зерттеумен 16-ға жуық қана адам айналысқан. Дінтану басқа пәндермен қатар оқытылатын және оның жоғары оқу орындар жүйесіндегі орны айқын емес еді. Теологтар болса, христиандық тарихын ғана оқытып, діннің қазіргі заманғы жағдайына байланысты мүлдем қозғамайтын. Теология бөлімін басқарып отырған кездің өзінде Смарт қалыптасқан жағдайды өзгертуге тырысқан, ол өзін теолог емес дінтанушымын деп санаған. 1967 жылы Ланкастерлік университеттегі соған арналып құрылған дінтану кафедрасын басқаруға деген ұсынысты қабылдады. Оның қойған шарттарының бірі оқытушылар мен студенттер үшін кез келген дінді ұстану, болмаса мүлдем ешқандайын ұстанбау еркіндігі бар еді. Бұл кездегі Ұлыбритания үшін бұл ерекше құбылыс еді. Смарттың ғылыми журналдарда басылған жұмыстары осы дінтанулық білімге байланысты.

1970 жылдардың басында Смарт мектептерде әлем діндері пәнін енгізу бойынша Британиядағы Мектептік кеңестік жобасын басқарды. Бұл 1944 жылдан бергі мектептердегі діни білімге қатысты мемлекеттік саясатты жүйелі түрде

қайта қарастыруға деген алғашқы ұмтылыс еді. Смарттың ықпалымен барлық оқушылар үшін міндетті болып табылатын діндерді зерттеу сенімге қатысты қандай да бір мәселелерді араластырусыз жүзеге асырылып отырды.

1977 жылы Н. Смарт АҚШ, Санта-Барбара, Калифорния университетіндегі Дінтану бөлімінің ашылуына үлкен үлес қосты. 2000 жылы ол Америкалық Діндер академиясын басқарды. 1995 жылы оған Діндер тарихының халықаралық ассоциациясының Тұрақты мүшесі атағы берілді. Смарт әлемнің көптеген университеттерінің Құрметті профессоры атағына ие болған. Оның көзі тірісінде П. Мейсфилд және Д. Виебастама-ларымен «Дін аспектілері» деп аталатын Смарттың құрметіне арналған еңбек жарық көрген. (Masefield, Wiebe, 1994.). 2001 жылы ғалым қайтыс болғаннан кейін Лойола университеті (Чикаго) дінтану саласындағы жетістіктері үшін Смарт сыйақысын тағайындады (Ninian Smart Award for Excellence in Religious Studies).

Н. Смарттың көзқарасы бойынша дін философиясы дегеніміз не? Смарт еңбектерінде бұл сұраққа қатысты тікелей берілген жауап жоқ. Біз Смарт еңбектеріне сүйене отырып, білім беру жүйесіндегі дін философиясын қалай көретіндігін, сонымен қатар дін философияның жұмыс жасайтын мәселелер аймағына берген сипаттамаларына **тоқталамыз. Дін философиясы** Смарттың көзқарасы бойынша дінтанудың құрамдас бөлігі болып табылмайды. Смарт дінтануды феноменология, социология, антропологиялардың интеграциясы ретінде түсінеді. (Smart, 2001: 545). М. Эллиадены үнемі сынға алып жүретін Смарт тұтастай феноменологиялық зерттеулерден бас тартпайды. Феноменологияны ол дінді социологиялық зерттеуге қарама қайшы **тұратын бірден бір құрал дейді. Сонымен дін философиясы** дегеніміз не? Бұл Смарттың пікірінше конфессионалдылықтан тыс теологияның ұқсастығы теологияны христиандық емес діндерге дейін «кеңейту». Смарттың ойынша зерттеушілерге руханилықты христиандық емес тұрғыдан бағалауды ашып көрсету қажет болды (Smart, 1974:136-138). Дін философиясы дінтануға емес, философияға тиісті, себебі философия секілді рационалдылыққа негізделеді, дінтану секілді идеологиялық сұрақтарға негізделмейді (Smart, 1997:8). Алайда оның ойынша дін философиясы діндерге көбірек ден қоюды ұсынады, осы жерде ол христианоцентризмді және де тарихи шынайылықты **есепке алмауды қатты сынға алды** (Smart, 1997:1).

Біз Н. Смарт үшін маңызды әдістемелік және тәжірибелік мәселе зерттеушілердің қызығушылық аумағына шығыстық және христиандық емес діни дүниетанымдарды енгізу болғандығын аңғарамыз. Оның біршама жұмыстары христиандықты басқа діндермен салыстыруға арналған, (Smart, 1974: 136-138) немесе христиандық мифтердің сараптамасы мен оларды тарихи талдауға арналған (Smart, 1974: 138-144). Смарт тақырыптарындағы тағы бір маңызды мәселе жамандық категориясы. Бұл мәселені ол тек қана христиандық дереккөздерге негізделіп қана емес, сонымен қатар Тхеравада буддизміне сүйеніп те ашып қарастырады (Smart, 1961: 188-195). Британдық дінтанушы Смарттың ойлары көрініс тапқан алғашқы жұмыстары қазіргі күнге өте **қарапайым болып көрінуі мүмкін жасанды** интеллект пен роботтарға арналған (Smart, 1959:119-120)

Жоғарыда айтылғандай, ресейлік дінтанудың өкілдері батыстық әдебиеттерде берілетін ақпаратқа сүйене отырып, дінтанудың орталық мәселесі – интегративті функцияны қызметке асырып, **әдістемені жеткізуші болып табылатын** дін философиясында деп қарастырғанын көрсеттік. Дін философиясының қатардағы сұрақтарына қатысты ресейлік түсініктемелерде дін анықтамасы мен дінтану мәселесіне қатысты анықтамалар жатқызылады. Смарттың шығармашылығында осы тақырыптар басты маңызға ие. Оның дін философиясы пәнін «созып» көрсету тек қана шығыстық діндермен шектелмеді, ал оның дінді анықтауға теологиялық ыңғайды танытуға деген сыны дінді анықтаудың жаңа типін құрастыруға алып келді.

Батыстық ойшылдар Смарттың айтарлықтай жетістіктерінің **бірі деп танығаны дінді тануда** жеті өлшеуді бөліп көрсетіп беруі. Бұл зерттеушінің **ойынша дінді анықтауда туындайтын** мәселелерді жеңілдетеді. Діндегі жеті өлшеуді бөліп қарастырып беріп, Смарт бір жағынан мысалға Құдаймен байланыс секілді теологиялық түсіндірмелерді, екінші жағынан дінді толығымен әлеуметтік құбылыс ретінде дюркгеймдік қырдан талқылауды жокқа шығарады. Смарттың ойынша діни өмірдің бастамасына алғышарт бұл діни тәжірибе (көзге көрінбейтін әлемді, болмаса сол әлемді ашушы бір нәрсені қабылдау) (Crawford, 2002: 15). Бөліп көрсетілетін жеті өлшеу:

1. Доктриналды – құрамында негізгі идеялардың түсіндірмелерін қамтиды.

2. Мифтік – діни тәжірибені көрсететін нарративтерді білдіреді.

3. Этикалық (сонымен қатар құрамында құқықтық деген де бар) – бұл дәстүрмен қалыптасқан қарым-қатынас пен заңдардың бірлігі.

4. Ритуалдық – тәжірибелік деп атауға да болады, культтік іс-әрекеттерді, дұға жасауды, іс-қимылдарды біріктіреді.

5. Тәжірибелік болмаса эмоционалдық – әсіресе діни мазмұн мен интенсивті түрде толтырылған психиканың белгілі бір күйлерін білдіреді.

6. Әлеуметтік – адамдардың қарым-қатынастары мен әлеуметтік жүйелердегі діннің көрініс табуы. **Осы қарым-қатынастардың дамуынан** белгілі бір деңгейде діни топтар құрылады.

Материалдық – дін өзінің өмір сүру барысында доктриналарының материалдық түрлерін қалыптастырады: ғимараттар, өнер туындылары (бұл өлшем 1998 жылы енгізілді). Сонымен қатар кейбір кейінгі жұмыстарда сегізінші өлшем де қосылған. Ол жерде діни дәстүрлердің саяси және әлеуметтік интенциялары кірген.

Бұл өлшемдердің маңыздылығы әр дін үшін әртүрлі, алайда олардың барлығы барлық тарихи діндерде бар. 1-3 өлшеулерді Смарт «тарихи» деп атайды, ал 4-7 – «паратарихи, бұл мағынада олар тарихилерге қарағанда діндар адамның ішкі өмірін, тәжірибесін сипаттайды және де эмпирикалық зерттеуге жатпайды. Оларды зерттеу үшін сенім мен қатысу қажет. Түсінбей, сұхбаттаспай сипаттау жеткіліксіз (Smart, 1968: 104).

Смарттың ойынша жетілік моделі дін мәселесін шешудің жолдарын береді. Дінді мағыналық тұрғыдан түсіну ғалымды қанағаттандырмайды, **себебі олар дін мәнін конфессионалды тәуелді етеді** (Тимоти Фитцджеральд, современный критик религиоведения, пишет, что позиции Смартта характерен страх редуционизма, причем как теологического, так и социологического. См.: Fitzgerald T. The Ideology Of Religious Studies. – N.-Y., Oxford: Oxford University Press, 2000. – pp.66-67). Осы ережеге сәйкес Смарт дінтану **пәнін кеңейтудің қажеттілігі туралы** қорытындыға келеді. «Смарттың жобасы элем бойынша тараған және белді идеологияларды – діни болсын зайырлы болсын зерттеу үшін дінтану мен дін философиясының концептуалды сараптамасын пайдалану қажеттілігінде» (Кимелев, 1989:169). Көптеген зайырлы идеологиялардың діндермен ұқсастықтары бар. Смарт өзінің осы діннің жетілік өлшемі зайырлы идеологияларды сараптауда қалай қолданыла алатындығы жайлы ойларын, көзқарасын көптеген мысалдармен бейнелейді.

Смарт идеологияларды мазмұны, дамуы және кейбір қызметтері жағынан дәстүрлі мағынасындағы діндерге туыстық қатынаста деп есептейді. Британдық дінтанушы діндерді бір жағынан және дінге ұқсас осындай құбылыстарды екінші жағынан араластырудан алшақ болуға тырысады, сонымен қатар осы құбылыстардың және оларды зерттеуге деген жалпы **ыңғайлардың ұқсастығын көрсетуге тырысады**. Смарт құрамына дәстүрлі діндер, жаңа діни ағымдар, зайырлы идеологиялар және де басқа тарихи дүниетанымдық элементтердің барлық алуантүрлі рухани өмірді сипаттау үшін «дүниетаным» (*worldviews*) деген терминді қолдануды ұсынады. **Смарттың ойынша зайырлы** идеологияларды өзге тарихи дүниетаным элементтерінен бөліп қарастыру қолдан жасалынған нәрсе. Осы жерде Смарт теориясы біршама қиындықтарға тап болады. Бір жағынан ол «дін» деген терминді қолдануды тоқтатпайды және де оны анағұрлым кең ұғым «дүниетаным» сөзімен алмастырмайды. Смарт жұмыстарында рухани өмірдің түрлілігі «дүниетаным», «діни қауымдастықтар», «дәстүрлер», «идеологиялар», «мәдениеттер» өте жиі бірін-бірі алмастырушы сөздер ретінде сипатталады. Нақты мағынасындағы дін анықтамасын бермейді, Смарт бір жерлерінде оны дүниетаным аумағына біресе қосады, біресе жекелеп көрсетеді. Мұндай бөліп көрсету тек қана мәндік мағынасының негізінде ғана мүмкін, себебі жеті өлшем спецификалық тұрғыда діндерге тән емес. Мұндай **мәндік айырмашылық ешқай жерде сипатталмайды** және де Смарт өз жұмыстарында «сакралды-профандық», «трансцендентті – шеткерілік» және т.б. дихотомиялардан алыс болуға тырысады. Мұндай ұстаным әрине теологиялық зерттеулерден бөлініп тұру үшін қажетті, алайда іс жүзінде біз зайырлылық пен діни дүниетанымдар арасында өте бұлыңғыр шекарамен жолығамыз.

Смарттың кейбір ойларына қарап дүниетанымдарды ажыратуға деген ұмтылысын байқауға болады. «Өте терең рухани қызығушылықтары бар көптеген адамдар бар, олар өздерінқандайдабірболмасындіниқозғалыстарға жатқызбауы мүмкін, сонымен қатар қай жағынан болмасын өздерін трансценденттілікпен бірлестікте қарастырмайды. Олар рухани мәнді (*ultimate*) табиғатпен бірлестікте болмаса басқа адамдармен деген қарым-қатынастан көрулері мүмкін» (Smart N. World's Religions. – P.12.). Бұл жерде Смарт «тірі дін» (*lived religion*) деген ілімнің негізін салушы болып кете жаздауы да

мүмкін, оны ол **religion on the ground деп атайды**. Әңгіме нақты бір адамның бойында әлемді қабылдауында, діни, зайырлы ұстанымдармен қатар жеке діни тәжірибесімен тәрбие салдарының т.б. араласып үйлесімділік табуы жайлы болып отыр (McGuire M., 2008).

Смарттың дін философиясына қатысты жазған **ойлары үнемі бірізділікпен сипатталмайды**, сонда да оны дін философы деп санауға мүмкіндік береді. Алайда бұл сипаттама Британдық ойшылдың бүкіл мұрасына қатысты

емес. Көптеген тақырыптар, оның енгізген көптеген ұғымдары дінтанулық салада әлі де қолданыста.

Дінтанулық білім мәселесі Қазақстан үшін өте өзекті және де батыстық ойшылдардың мұраларына жүгіну біз үшін маңызды болып табылмақ. **Осы орайда Н. Смарттың ойлары, идеялары әлі күнге дейін ғалымдар арасында үлкен пікірталас тудыруда** (O'Grady, 2005:227-237; Barnes, 2007:157-168; O'Grady, 2009:65-68)

Әдебиеттер

- Альбов А.П. Вопросы религиоведения в трудах Н.А. Рубакина. – Ленинград, 1990.
Crawford R. What is Religion? – L., N.-Y.: Routledge, 2002. – P. 15.
Masefield P., Wiebe D. (eds.), Aspects of Religion: Essays in Honour of Ninian Smart. Peter Lang, 1994.
Рубакин, Н. А. Среди книг. – М.: Наука, 1911-1915. – Т. 1.
Smart N. Future of the Academy // journal of the American Academy of Religion September 2001, Vol 69, No 3, p. 545.
Smart N. The uniqueness of Christianity// Learning for Living,13:4, 1974, pp.136-138.
Smart N. Does the philosophy of religion rest on two mistakes? // Sophia. – Vol. 36 No. 1 – 1997, March-April. p.8.
Smart N. Does the philosophy of religion rest on two mistakes?//Sophia Vol136 No 1 1997, March-April. p.1.
Smart N. Future of the Academy // Journal of the American Academy of Religion September 2001, Vol 69, No 3, p. 541-543.
Smart N. The uniqueness of Christianity//Learning for Living,13:4, 1974, pp.136-138.
Smart N. How to understand myth: A christian case//Learning for Living,13:4, 1974, pp.138-144.
Smart N. Omnipotence, Evil and Supermen // Philosophy, Vol. 36, No. 137 (Apr. – Jul., 1961), pp. 188-195.
Smart N. Robots Incorporated// Analysis, Vol. 19, No. 5 (Apr., 1959), pp. 119-120.
Smart N. Secular Education and the Logic of Religion. – New York: Humanities Press, 1968. – p.104.
Fitzgerald T. The Ideology Of Religious Studies. – N.-Y.,Oxford: Oxford University Press, 2000. – pp.66-67.
Кимелев Ю.А. Современная западная философия религии. – М., 1989 – с.169.
Smart N. World's Religions. – P.12.
McGuire M. Lived Religion. Faith and Practice in Everyday Life. – Oxford University Press, 2008.
O'Grady K. Professor Ninian Smart, phenomenology and religious education // British Journal of Religious Education. – 27:3, 2005. – pp.227-237.

References

- Albov A.P. Voprosyi religiovedeniya v trudah N.A. Rubakina. Leningrad 1990 g.
Crawford R. (2002). What is Religion? – L., N.-Y.: Routledge p. 15
Masefield P., Wiebe D. (1994.), Aspects of Religion: Essays in Honour of Ninian Smart. Peter Lang
Rubakin, N. A. (1911-1915) Sredi knig. M.: Nauka. T. 1.
Smart N. (2001) Future of the Academy // journal of the American Academy of Religion September, Vol 69, No 3, p. 545
Smart N. (1974) The uniqueness of Christianity// Learning for Living,13:4, pp.136 – 138
Smart N. (1997) Does the philosophy of religion rest on two mistakes? // Sophia. – Vol. 36 No. 1, March-April. p.8
Smart N. (1997) Does the philosophy of religion rest on two mistakes?//Sophia Vol136 No 1, March-April. p.1
Smart N. (2001) Future of the Academy // Journal of the American Academy of Religion September, Vol 69, No 3, p. 541-543
Smart N. (1974) The uniqueness of Christianity//Learning for Living,13:4, pp.136 – 138
10 Sm.: Smart N. (1974) How to understand myth: A christian case//Learning for Living,13:4, pp.138 – 144
Smart N. (Apr. – Jul., 1961), Omnipotence, Evil and Supermen // Philosophy, Vol. 36, No. 137 pp. 188-195
Smart N. (Apr., 1959), Robots Incorporated// Analysis, Vol. 19, No. 5 pp. 119-120
Smart N. (1968) Secular Education and the Logic of Religion. –New York: Humanities Press, p.104
Fitzgerald T. (2000) The Ideology Of Religious Studies. – N.-Y.,Oxford: OxfordUniversity Press, – pp.66-67
Kimelev Yu.A. (1989) Sovremennaya zapadnaya filosofiya religii. M., s.169
Smart N. World's Religions. – P.12.
McGuire M. (2008) Lived Religion. Faith and Practice in Everyday Life. –OxfordUniversity Press,
O'Grady K. (2005) Professor Ninian Smart, phenomenology and religious education // British Journal of Religious Education. – 27:3, pp.227 – 237;